

Noveller

En vanlig definition av novell är att den ska vara kortare än en roman och koncentrerad kring en central händelse eller ett centralt problem med tydlig upptakt, kulmen och avklingning. En tydlig gräns brukar sättas vid 100 sidor. Inom novellformen kan en rad genrer av kortberättelser rymmas. Selma Lagerlöf själv använde ofta benämningen berättelse som undertitel på sina verk oberoende av sidantal.

Debutverket *Ur Gösta Berlings saga* (1891) som består av fem kapitel ur *Gösta Berlings saga*, har undertiteln ”Berättelse från det gamla Värmland”. I brev där hon själv diskuterar debuten betraktar hon den som både roman, novellsamling och berättelser. Det finns förvisso en sammanhållande röd tråd i *Gösta Berlings saga*, som spänner från en jul till nästa och särskilt följer den avsatte prästen och kavaljeren Gösta Berlings karaktärsutveckling. Men *Gösta Berlings saga* kan också läsas som separata berättelser. Flera av Göstas kavaljerskamrater har fått egna berättelser och likaså har de fyra kvinnor Gösta förälskar sig i – Anna, Marianne, Ebba och Elisabet – sina egna berättelser. Personer från *Gösta Berlings saga* återkommer också i senare kortberättelser av Selma Lagerlöf:

”En julgäst” i *Osynliga länkar* (1894)

”En historia från Halstanäs” i *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* (1899)

”Den förste i förste år nittonhundra” i *Osynliga länkar* (1904)

”Vägen mellan himmel och jord” i *Troll och människor 1* (1915)

”Liljecronas sista konsert” i *Höst* (1933)

Nils Holgerssons underbara resa 1–2 (1906–07) är ett annat omfattande verk fyllt av korta berättelser som kan läsas *EPISODISKT*, men med en sammanhållande röd tråd i berättelsen om Nils resa genom Sverige och hans personutveckling. Flera av Lagerlöfs romaner eller längre berättelser byggs ihop av kapitel som också kan läsas som mer eller mindre fristående noveller.

Selma Lagerlöf har också skrivit en mängd helt fristående berättelser och noveller på 10–15 sidor. Ofta skrevs de ursprungligen för en tidskrift och många av Lagerlöfs korta berättelser handlar på något sätt om julen. Det beror på att jultidningarna under hennes verksamhetsår var viktiga inslag i julfirandet och specialbeställde berättelser från etablerade författare tänkta

att läsas under juledigheten, ungefär som Sveriges television längre fram i tiden producerade extra påkostade dramaserier att sändas över julhelgerna. Berättelser som utspelar sig vid julen är:

”Mamsell Fredrika” (1891), omtryckt i *Osynliga länkar* (1894)

”En julgäst” (1893), omtryckt i *Osynliga länkar* (1894)

”Gudsfreden” (1898), omtryckt i *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* (1899) och i *Osynliga länkar* (1904)

”Legenden om Julrosorna” (1905), omtryckt i *En saga om en saga och andra sagor* (1908)

”Prinsessan av Babylonien” (1915), omtryckt i *Troll och människor 2* (1921)

”Luciadagens legend” (1916), omtryckt i *Troll och människor 2* (1921)

”Dödskallen” (1914), omtryckt i *Troll och människor 2* (1921)

Novellerna i tidskrifter återanvändes senare i hennes berättelsesamlingar och flera av dessa kom också ut i senare omarbetade upplagor:

Osynliga länkar (1894), omarbetad upplaga 1904 och senare

Drottningar i Kungahälla (1899)

Kristuslegender (1904)

En saga om en saga och andra sagor (1908)

Troll och människor (1915)

Troll och människor 2 (1921)

Höst (1933)

Efter Lagerlöfs död utgavs också *Från skilda tider I-II* (1943).

Ett typiskt drag i många av Selma Lagerlöfs noveller är att hon utgår från en berättarröst med ett tydligt personligt tilltal och ger sken av att återskapa en muntlig berättarsituation och ett stoff som förvalts i en muntlig berättartradition. Så definierades också novellen som genre under 1800-talet som ett konstfärdigt och ”nytt” återberättande av en gammal historia och redan känt stoff, det vill säga med fokus inte bara på den centrala händelse som berättas utan också på hur den berättas.

Ett exempel på hur stoffet hämtats ur en lång tradition av muntligt berättande är *Herr Arnes penningar* (1903), ett bra exempel på att gränsen mellan vad som är en novell och en roman är flytande. *Herr Arnes penningar* kan betraktas som hennes längsta novell eller som en kortroman. Folklivsforskaren Gunnel Abrahamsson har kunnat följa traditionsuppteckningar om mordet på kyrkoherden herr Arne i Solberga och allt folket på hans gård ända bak till slutet av 1500-talet. Stoffet till berättelsen är alltså en *SÄGEN* och på 1890-talet kom Lagerlöf i kontakt med den genom en svägerska med rötter i trakten av Solberga. Berättelsens sägenstoff återfinns också i den tidigare novellen "Hämnd får man alltid" (1897). Båda berättelserna inleds med att en allvetande berättare återskapar en muntlig berättarsituation genom att ge en inledande och målade beskrivning av tiden och platsen där berättelsen ska utspelas. Därefter överlämnas i båda berättelserna berättandet åt en av personerna i berättelsen. I *Herr Arnes penningar* är det tre personer som på så sätt var för sig återberättar mordet på Herr Arne och hans husfolk så att läsaren slutligen får det kompletta händelseförloppet klarlagt och möjligheten att leva sig in i de inblandades olika perspektiv på händelserna.

Historien om morden på Solberga prästgård finns nedtecknad i Johan Oedmans *Chorographia Bahusiensis* från 1746.

Gunnel Abrahamssons uppsats "Den muntliga traditionen om mordet på solbergaprästen herr Arne och Selma Lagerlöfs novell 'Herr Arnes penningar'" publicerades i årsboken *Svenska landsmål* 1961, s. 1–50.

Det finns flera exempel på att Lagerlöf återanvände stoff och utvecklade det från en kort novell till en längre novell eller roman. I romanen *Jerusalem* (1901) utgår hon från Ingmarssönerna, en släkt vars karaktärsdrag hon tidigare skildrat i novellen "Gudsfreden" (1898). I den långa novellen "Tösen från Stormyrtorpet" (1908) återfinns i inledningen en tidigare kortare novell, "På Tinget" (1906), som tar upp ett lagstiftningsproblem kring faderskapsärenden, mycket omdiskuterat vid denna tid. Huvudpersonen i *Kejsarn av Portugallien* (1914) skildras också i "Monarkmötet" i *Troll och människor 1* (1915) och i "Prinsessan av Babylonien" (1915), omtryckt i *Troll och människor 2* (1921).

En grov indelning av Lagerlöfs noveller kan göras i följande genrer: sagor, konstagor, sägner, djurberättelser, historiska noveller, samtidsnoveller med social problematik och biografiska noveller. Saga, legend och sägen som genrebenämningar på Lagerlöfs noveller användes på ett tämligen odefinierat vis både av henne själv och av hennes förläggare och kritiker och ofta synonymt med varandra och synonymt med berättelse. Delvis bör nog hennes egna och förläggarens genrebenämningar ses som resultat av en vilja att i novellsamlingarnas titlar ge intryck av att urvalet hänger ihop. Det var sällan fallet eftersom novellsamlingarna ofta gavs ut efter påtryckningar

från Lagerlöfs förläggare att återanvända redan publicerade berättelser för att kunna ge ut dem i en säljande bok. Delvis bör man nog också se genreuppblandningen som Lagerlöfs medvetna försök att finna den berättarstil hon bäst tyckte passade ämnet för novellen i kombination med återgivandet av en trovärdig berättarsituation, som ofta är central i hennes berättarkonst, och *FOKALISERING* inifrån de beskrivna personerna. En konstsaga som "Bortbytingen" inleds därför inte med de klassiska sagoorden "Det var en gång" utan låter istället läsaren mera direkt ta plats som åskådare i berättelsen:

Det var en trollkäring, som kom gående genom skogen med ungen hängande i en näverkont, som hon bar på ryggen. Han var stor och ful med hår som borst, sylvassa tänder och klo på lillfingret, men trollkärningen tyckte förstås, att det inte kunde finnas ett vackrare barn.

Läsarens närvarokänsla stärks också av de mycket detaljerade beskrivningarna av ungen och av skogsvägen.

Det är sällan Lagerlöfs berättelser domineras av en osynlig allvetande berättare och extern *FOKALISERING*. Ofta inleds de med en tydligt beskriven berättarsituation eller berättare som målade återger berättelsens miljö och personer och framställer den händelse eller det problem som berättelsen kretsar kring. Händelseförloppet koncentreras sedan ofta kring ett moraliskt dilemma, som får en oväntad lösning.

Låt gärna eleverna fundera över berättarsituationerna och berättarrösten i Lagerlöfs noveller och jämföra hur några av hennes noveller börjar och slutar.

Här följer några exempel på olika slags inledningar:

"Hur adjunkten fick prostdottern" i *Troll och människor 2* (1921) börjar med att återskapa en förtrolig och otvungen berättarsituation:

Tänk, att när adjunkten första gången friade till prostdottern, ville hon inte alls ha honom!

Prostdottern var ung på den tiden. Om natten rullade hon upp håret i papiljotter, och om dagen bar hon det i stora, tunga lockar. Hon hade en lång, vit pärla till örhänge, och hon var mycket vacker.

"Tösen från Stormyrtorpet" i *En saga om en saga och andra sagor* inleds med en detaljerad scenisk framställning:

Det är en tingssal ute på landsbygden. Vid dombordet högst uppe i rummet sitter en gammal häradshövding, en lång karl med ett brett och grovhugget ansikte. Under flera timmar har han hållit på med att handlägga det ena målet efter det andra, och till sist har det kommit över honom något av leda och dysterhet.

I "Den heliga natten" i *Kristuslegender* (1904) är det en förtrolig jagberättare som inleder:

När jag var fem år gammal, hade jag en så stor sorg. Jag vet knappast om jag har haft någon större alltsedan.

Det var då som min farmor dog. Allt intill dess hade hon varje dag suttit i i hörnsoffan i sitt rum och berättat sagor.

I "Den heliga bilden i Lucca" i *Troll och människor 1* finns den tydliga allvetande berättarösten som återberättar:

För länge sedan i världen hände det, att en fattig jordbruksarbetare och hans hustru kom gående utför Storgatan i Palermo.

"En gammal fäbodsägen" i *Troll och människor 1* inleds med en scenisk framställning.

Det var en valljänta, som stod i en fäbod och höll på att göra ost. Hon hade båda händerna nere i ostkaret och klämde till, för att få vasslan ur osten.

I inledningen till "En fallen kung" i *Osynliga länkar* beskriver en allvetande berättare en omedelbar situation:

Det klapprade mot gatstenarna, trätofflorna smällde i orolig takt. Gatpojkarna skyndade förbi.

Berättaren i "Gravskriften" i *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* (1899) förmedlar en kontinuitet mellan nuet och den historia som ska berättas och skapar en berättare som ger intryck av att vara närvarande i berättandet, men inte i den historia som berättas.

Nuförtiden lägger visst ingen enda människa märke till det lilla korset, som står i ena hörnet av Svartsjö kyrkogård.

Jagberättaren i "Dunungen" i *Osynliga länkar* är inte del av berättelsen men starkt närvarande i berättandet.

Jag tycker att jag kan se dem, då de köra åstad.